

СПАДКУВАННЯ ЗА ПРАВОМ ПРЕДСТАВЛЕННЯ: СУТЬ І ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Зверховська В.Ф.,

к.ю.н., доцент ЗВО кафедри судової медицини та права
ВНМУ ім. М.І. Пирогова
artemlove2005@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0738-6746>

Мінаєва К.Ю.,

здобувачка ступеня вищої освіти «магістр»
Університет економіки та права «КРОК»
м. Київ, вул. Табірна, 30-32, Україна, 03113
e-mail: MinaievaKY@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3011-8194>

INHERITANCE BY RIGHT OF REPRESENTATION: ESSENCE AND PROBLEMATIC ISSUES

Zverkhovska V.F.,

Phd, Docent of Forensic Medicine and Law Department
National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya
artemlove2005@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0738-6746>

Minaieva K.Y.,

graduate of the Master's degree of
«KROK» University
Kyiv, Tabirna St., 30-32, Ukraine, 03113
e-mail: MinaievaKY@krok.edu.ua
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3011-8194>

Анотація. Стаття присвячена детальному аналізу інституту спадкування за правом представлення в українському праві, його сутності, меж застосування та практичним проблемам правозастосування. Розкрито еволюцію нормативного регулювання, акцентовано на лаконізмі ст. 1266 Цивільного кодексу України, відсутності чіткого визначення поняття і процедурних орієнтирів для підтвердження спорідненості, визначення та поділу часток, а також дотримання строків спадкоємцями, які закликаються за правом представлення. Досліджено співвідношення цього інституту із заповітом і спадковою трансмісією, показано, що право представлення функціонує виключно у площині спадкування за законом, що вимагає чітких меж для уникнення помилок у нотаріальній і судовій практиці.

Окреслено характерні проблемні вузли доказування, серед яких ключове значення мають належне підтвердження факту смерті спадкоємця відповідної черги до моменту відкриття спадщини, встановлення юридично значущого родинного зв'язку заявників зі спадкодавцем, визначення впливу часткових заповітів на можливість застосування права представлення, а також обґрунтування критеріїв для поновлення пропущених строків. Увагу зосереджено на доказових і організаційних бар'єрах, що посилюються в умовах воєнного стану, коли ускладнено доступ до актових записів, збільшилася потреба у встановленні юридичних фактів та зросла роль суду як інструмента корекції нотаріальних помилок.

Наукова новизна полягає у систематизації розпорошених положень доктрини та практики, уточненні понятійного апарату і формулюванні комплексних пропозицій щодо вдосконалення регулювання, які включають запровадження спеціальних норм до Цивільного кодексу, окремого механізму поновлення строків для спадкоємців за правом представлення, типової заяви до нотаріуса, а також цифровізованих процедур обміну даними між нотаріусами і державними реєстрами. Зроблено висновок, що посилення нормативної визначеності та стандартизація нотаріальних дій зменшать кількість спорів, забезпечать

едність практики і підвищать рівень захисту прав нащадків у спадкових правовідносинах.

Ключові слова: спадкове право, спадкування, спадкування за правом представлення, спадкування за законом, інститут спадкування за правом представлення, спадкова трансмісія.

Формул: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 14.

Abstract. The article is devoted to a detailed analysis of the institution of succession by right of representation in Ukrainian law, its essence, scope of application, and practical problems of law enforcement. The evolution of normative regulation is revealed, with emphasis on the brevity of Article 1266 of the Civil Code of Ukraine, the absence of a clear definition of the concept and procedural guidelines for confirming kinship, determining and dividing shares, as well as compliance with deadlines by heirs called to inherit by right of representation. The relationship of this institution with wills and hereditary transmission is examined, showing that the right of representation functions exclusively within the framework of succession by law, which requires clear boundaries to avoid mistakes in notarial and judicial practice.

Typical problematic evidentiary nodes are outlined, among which of key importance are the proper confirmation of the death of the heir of the relevant order before the opening of the inheritance, the establishment of a legally significant kinship of the applicants with the testator, the determination of the impact of partial wills on the possibility of applying the right of representation, as well as the justification of criteria for restoring missed deadlines. Attention is focused on evidentiary and organizational barriers that have intensified under martial law, when access to civil status records is complicated, the need to establish legal facts has increased, and the role of the court as a tool for correcting notarial errors has grown.

The scientific novelty lies in the systematization of scattered provisions of doctrine and practice, clarification of the conceptual apparatus, and formulation of comprehensive proposals for improving regulation, which include the introduction of special norms into the Civil Code, a separate mechanism for restoring deadlines for heirs by right of representation, a standard application form to the notary, as well as digitalized procedures for data exchange between notaries and state registers. It is concluded that strengthening normative certainty and standardizing notarial actions will reduce the number of disputes, ensure uniformity of practice, and increase the level of protection of heirs' rights in inheritance relations.

Key words: inheritance law, succession, succession by right of representation, intestate succession, institution of succession by right of representation, hereditary transmission.

Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 14.

Постановка проблеми. Спадкування є невід'ємною частиною життя кожної людини, адже питання передачі майна після смерті близьких неминуче постає перед більшістю громадян. Водночас у суспільній свідомості домінує спрощене уявлення про спадщину як таку, що переходить «за законом» або «за заповітом», тоді як менш відомі форми, серед яких спадкування за правом представлення, залишаються недостатньо усвідомленими. Такий механізм має вирішальне значення у випадках, коли спадкоємець відповідної черги помирає раніше спадкодавця, і саме завдяки йому зберігається право молодших поколінь на отримання належної частки спадкового майна. Його соціальна цінність полягає у забезпеченні справедливості розподілу спадщини та гарантуванні, що нащадки не будуть позбавлені майнових прав лише через передчасну смерть своїх батьків чи інших близьких родичів. Інститут спадкового права в Україні все ще залишається недостатньо врегульованим і

викликає чимало практичних труднощів. Хоча право представлення має на меті захистити інтереси неповнолітніх та інших уразливих спадкоємців, законодавець обмежився лише однією статтею ЦК України, не деталізувавши процедури підтвердження родинного зв'язку, механізму поділу часток чи особливостей строків для таких спадкоємців. Це призводить до суперечностей у нотаріальній та судовій практиці, особливо в умовах воєнного стану, коли втрачаються документи та ускладнюється доведення фактів смерті і спорідненості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сутність та правову природу спадкування за правом представлення досліджували такі вчені: Л.О. Баранова, Ю.В. Желіховська, А. В. Сегенюк, В.М. Слома, Д. Федосєєв, Н.В. Фомічова. Питання розмежування понять «спадкова трансмісія» та «спадкове представлення» досліджується у роботах А. Гончарової, А.В. Сегенюк. Проблематика спадкування

за правом представлення ґрунтовно досліджена у статті О.П. Печений. Окремі аспекти представлено в статті О.О. Бичківський, С.А. Маляр, Л.В. Грищенко.

Попри наявність наукових досліджень, низка питань, пов'язаних із інститутом спадкування за правом представлення, залишається невирішеною. Досі дискусійним є питання термінологічної точності, адже у спадкових відносинах фактично не відбувається представництва у класичному розумінні. Відсутнім є чітке врегулювання співвідношення цього інституту зі спадкуванням за заповітом, особливо у випадках часткових заповітів. Недостатньо визначеними залишаються умови застосування права представлення у разі позбавлення спадкоємця права на спадщину, а також порядок підтвердження смерті та спорідненості, що ускладнюється в умовах воєнного стану. Законодавець не передбачив спеціальних строків і типової форми заяви для спадкоємців за правом представлення, що знижує передбачуваність нотаріальної практики. Судові рішення демонструють різноспрямованість підходів, що ускладнює формування єдиної правозастосовної позиції.

Метою дослідження є аналіз сутності інституту спадкування за правом представлення, виявлення проблем у правозастосовній практиці, а також напрацювання пропозицій щодо вдосконалення законодавчого регулювання цього питання.

Виклад основного матеріалу. Спадкування за правом представлення є особливою формою спадкування, передбаченою ст. 1266 ЦК України [1]. Воно належить до спадкування за законом і надає право певній особі одержати спадкове майно у випадку, коли її родич, який мав би бути спадкоємцем, помер раніше від спадкодавця [2, с. 180]. На думку О.П. Печеного, така особа до моменту відкриття спадщини умовно заступає місце померлого спадкоємця та набуває право на ту частку спадкового майна, яку останній отримав би, якби був живий на час відкриття спадщини [7, с. 108]. Попри термінологічну подібність, реального

цивільно-правового представництва тут не відбувається. Спадкоємець за правом представлення реалізує власне суб'єктивне право, а не діє від імені іншої особи; відповідну конструкцію в літературі характеризують як юридичну фікцію представництва. Її функціональне призначення полягає у недопущенні виключення з кола спадкоємців неповнолітніх нащадків у випадках, коли їхній батько чи мати як спадкоємець за законом померли до відкриття спадщини. Відтак інститут виконує охоронну функцію щодо неповнолітніх, які втратили одного з батьків.

Практичний механізм реалізації полягає в тому, що нащадок входить до тієї самої черги спадкування і отримує саме ту частку, яка належала б його померлому родичеві. За наявності кількох таких нащадків ця частка ділиться між ними порівну. Вказаний підхід забезпечує збереження поколінного балансу у структурі спадкового майна. Право представлення застосовується без обмеження ступеня спорідненості по прямій низхідній лінії, що посилює захист молодших поколінь.

Після оновлення ЦК України у 2003 році законодавець свідомо унормував спадкування за правом представлення як особливий порядок закликання до спадкування за законом, аби стабільно підтримувати наступність майна в межах роду з урахуванням інтересів неповнолітніх. У науковій літературі наголошується, що застосування цього інституту можливе виключно у сфері спадкування за законом [12, с. 67]. Водночас ані ЦК України, ані інші нормативно-правові акти не містять легального визначення поняття «спадкування за правом представлення». Регламентація зведена до однієї норми, а саме ст. 1266 ЦК України. Це зумовлює низку проблем правозастосування. Ключова термінологічна вада полягає у тому, що словосполучення «спадкування за правом представлення» не відображає реальної юридичної конструкції. По суті, йдеться не про представництво, а про спеціальний порядок закликання до спадкування за законом, за якого нащадок набуває частку, що належала б родичу,

який помер до відкриття спадщини. У доктрині обґрунтовано пропонуються альтернативні назви на кшталт «покоління» або «споріднене» наступництво, оскільки чинна термінологія є умовною та неточною. Це породжує плутанину в практиці та зумовлює потребу в додатковому тлумаченні норми судами і нотаріусами [11, с. 18-20].

Нормативне регулювання інституту є звуженим. ЦК фактично обмежує його зміст ст. 1266, не встановлюючи спеціальних приписів щодо доказових стандартів, заяв чи процесуальних алгоритмів. Унаслідок цього ключові питання розв'язуються казуїстично, що знижує передбачуваність нотаріальної та судової практики і підвищує ризик спорів.

Водночас межі застосування інституту окреслені чітко у співвідношенні з іншими спадковими конструкціями. Право представлення діє виключно в площині спадкування за законом, не охоплює майно, заповідане конкретним особам, і не може конкурувати із заповідальними розпорядженнями. Натомість спадкова трансмісія допускається як у разі спадкування за законом, так і за заповітом. Таке розмежування впливає із системного положення ст. 1266 та прямої вказівки ст. 1276 про трансмісію [7, с. 116-117].

Законодавець надто вузько врегулював правові аспекти інституту, що перешкоджає повній та однозначній реалізації спадкових прав у складних життєвих ситуаціях. Відсутність детальних норм щодо процесуального порядку здійснення спадкування за правом представлення, критеріїв установа́лення родинного зв'язку, строків і способів доказування зумовлює проблеми в нотаріальній практиці та часто провокує судові спори.

У доктрині звертається увага на умовність терміну «спадкування за правом представлення», який не повною мірою відповідає змісту явища, адже особа, яку нібито «представляють», померла до відкриття спадщини, а спадкоємець реалізує власне суб'єктивне право, не діючи від імені іншої особи [7, с. 109].

Суть спадкування за правом

представлення полягає в тому, що онуки (правнуки), прабаба і прадід, двоюрідні брати та сестри, а також племінники спадкодавця набувають ту частку спадщини, яка належала б відповідному їхньому родичу, якби він був живим на момент відкриття спадщини. Йдеться про батька чи матір, діда чи бабу, брата чи сестру, дядька чи тітку спадкодавця, які мали б успадковувати, але померли до часу відкриття спадщини. Такі особи виступають спадкоємцями, ніби «заміщуючи» ближчого родича, що помер до відкриття спадщини [9, с. 96].

Н.В. Слома формулює такі умови виникнення права на спадкування за правом представлення: спадкодавець не склав заповіту або заповіт у встановленому порядку визнано недійсним; спадкоємець за законом помер до відкриття спадщини, тобто раніше спадкодавця або одночасно з ним в один день; спадкоємець, якого «представляють», за життя не був усунений від права на спадкування [10, с. 69]. До зазначеного переліку Н.В. Фомічова додає наступні умови: спадкоємець за правом представлення не усунений від права на спадкування в порядку, передбаченому законом; на час відкриття спадщини померлий спадкоємець мав право спадкування відповідно до закону [13, с. 78-79].

Серед перелічених умов дискусійним залишається питання застосування права представлення у випадках, коли померлий родич був позбавлений права на спадщину. У доктрині склалися дві основні позиції. Прихильники першої наголошують на похідному характері наступництва та покладанні «відповідальності поколінь»: якщо представлена особа була усунений від спадкування, то його нащадки також не повинні успадковувати за правом представлення. Прихильники другої концепції виходять із персонального характеру усунення: санкція стосується виключно самої особи, яка порушила обов'язки перед спадкодавцем, тому її нащадки зберігають можливість успадкувати частку, що належала б померлому родичу. Наразі це питання залишається відкритим та потребує

глибшого наукового опрацювання для вироблення узгодженої правової позиції [7, с. 115-116].

Відносини, які виникають у разі спадкування за правом представлення, складаються з таких юридичних фактів:

1) відсутність заповіту або визнання його недійсним у судовому порядку; відповідну конструкцію можна застосовувати виключно в межах спадкування за законом;

2) смерть спадкоємця за законом, яка настала до смерті спадкодавця (або одночасно з нею), тобто саме факт смерті особи, що мала б право спадкувати за законом, зумовлює перехід її частки до нащадків;

3) смерть спадкодавця як юридичний факт, з яким пов'язується відкриття спадщини;

4) прийняття спадщини особою, яка успадковує за правом представлення: такий спадкоємець наділений правом прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття; у разі відмови застосовуються наслідки, передбачені ст. 1275 ЦК України, і правовідносини спадкування за правом представлення фактично не виникають.

Кожен із зазначених фактів може мати самостійне юридичне значення, однак правовий результат у вигляді спадкування за правом представлення настає лише за наявності всього комплексу наведених обставин [13, с. 79].

Суб'єктний склад спадкування за правом представлення визначається законом диференційовано для прямої низхідної та побічної ліній споріднення. По прямій низхідній лінії діє найширший режим: право представлення застосовується без будь-яких обмежень ступеня споріднення, тож «заступати» померлого до відкриття спадщини спадкоємця можуть не лише діти й онуки, а й правнуки та навіть більш віддалені нащадки, хоч у загальному правилі вони й не входять до кола спадкоємців за законом (винятки можливі лише у випадках четвертої черги за ст. 1264 ЦК). Цей спеціальний підхід закріплено як виняток до загальної конструкції спадкування, коли суб'єктами зазвичай стають тільки особи, названі у

заповіті або в ст. 1261-1265, але для спадкування по низхідній лінії законодавець свідомо дозволив «поглиблюватися» на стільки ступенів, скільки потрібно, аби зберегти поколінну частку роду.

Інакше сформульовано коло представників у побічній лінії. ЦК розширив доступ до представлення для другої і третьої черг, включивши племінників і племінниць, а також двоюрідних братів і сестер, проте на цьому «сходи» закінчуються – діти або онуки таких племінників і двоюрідних братів/сестер не набувають права спадкувати за представленням. Цю межу неодноразово підкреслювала судова практика, виправляючи помилки, коли нащадків племінників намагались визнати представниками; водночас для вже названих осіб правило працює повноцінно: вони закликаються саме замість свого померлого до відкриття спадщини родича і претендують на ту частку, яка належала б йому за законом [7, с. 110-111].

Таким чином, за прямою низхідною лінією право представлення «прорізає» необмежену кількість поколінь, тоді як у побічній лінії закон свідомо зупиняється на найближчих бокових родичах другого та третього поколінь, щоб не перетворити винятковий механізм на загальне правило розширення кола спадкоємців. Такий баланс одночасно зберігає спадкову черговість і забезпечує справедливе включення найближчих родичів у тих типових життєвих ситуаціях, коли «основний» спадкоємець помирає раніше спадкодавця. Верховний Суд вказував на помилки нижчих інстанцій, які намагалися розширити коло понад цю межу [7, с. 113-114].

Виділяють такі засадничі положення інституту спадкування за правом представлення:

- онуки (правнуки) спадкодавця набувають ту частку спадщини, яка за законом належала б їхній матері чи батькові (або бабі, діду), якби вони були живими на момент відкриття спадщини;

- прабаба і прадід успадковують частку, що за законом належала б їхнім дітям (тобто бабі чи діду спадкодавця), за умови їхнього уявного «переживання»

моменту відкриття спадщини;

- племінники спадкодавця набувають ту частку, яка за законом припала б їхнім батькові чи матері (братові або сестрі спадкодавця), якби вони були живими на час відкриття спадщини;

- двоюрідні брати та сестри спадкодавця успадковують частку, яка за законом належала б їхнім батькові чи матері (дядькові або тітці спадкодавця), за умови, що останні були б живими на момент відкриття спадщини [9, с. 96].

Під час дослідження п'ятої черги спадкоємців за законом з'ясовано, що законодавець закріплює категорію «інші родичі спадкодавця». До неї належать усі особи, які не були включені до попередніх черг, але їхні права на спадкування закон прирівнює до прав родичів, що вже мають визначене законом спадкове право. Особливість п'ятої черги полягає у виокремленні своєрідних «підчерг» родичів, споріднених зі спадкодавцем до шостого ступеня [6, с. 30].

Цивільний кодекс України не передбачає обмежень для спадкування за правом представлення, навіть у ситуаціях, коли потенційний спадкодавець у лінії представлення, підлягав би усуненню від спадкування як негідний. Нечіткість формули ч. 6 ст. 1224 ЦК України поглиблює невизначеність: норма спеціально поширює усунення на осіб з обов'язковою часткою та відказоодержувачів, але не згадує нащадків, що спадкують за правом представлення, що створює сумнів щодо меж дії інституту і логіки переліку. Внаслідок цього виникає колізія між захисною метою права представлення та принципом особистої відповідальності негідного спадкоємця, а також потреба у концептуальному уточненні підходу: чи поширюється усунення «представлюваного» на його нащадків, чи воно має суто індивідуальний характер. Додатковий вимір проблеми – колізійно-правовий: за відсутності правонаступництва між «представлюваним» і представником слід визначити компетентне право за правопорядком спадкодавця, з чийої спадщини виділяється частка, але чинне регулювання не забезпечує достатньої ясності для стабільної

правозастосовної практики [3, с. 45-46].

Спадкування за правом представлення можливе як в індивідуальному, так і в колективному форматі. Розподіл часток відбувається за фіксованим алгоритмом: якщо спадкує одна особа, вона одержує всю частку спадкоємця, якого «заміщує»; якщо спадкує кілька осіб, величина їхніх часток визначається шляхом поетапного відтворення переходу права на спадкування, а частка померлого родича ділиться між такими спадкоємцями порівну. Такий підхід забезпечує дотримання поколінного принципу та зберігає пропорційність у розподілі спадкового майна. Ділиться вона порівну між усіма особами, що «представляють» спадкоємцями. Доктринальні джерела і судові приклади наполягають на збереженні цієї арифметики навіть тоді, коли у справі є складні комбінації черг [7, с. 116; 13, с. 80]. Проте, розмір часток може бути змінений спадкоємцями за їх усною чи письмовою згодою [8, с. 148].

У разі спадкування по прямій низхідній лінії право представлення діє без обмеження ступеня споріднення. Отже, онуки (правнуки), які набувають спадкові права за правом представлення, залучаються до спадкування одночасно зі спадкоємцями першої черги. Під час розділу спадкового майна вони ніби як представляють своїх батька та (або) матір, які померли раніше. При цьому вони виступають як безпосередні спадкоємці спадкодавця, а не як спадкоємці тих осіб, яких вони «представляють». Онуки (правнуки) відповідають за борги спадкодавця, але не відповідають за борги своїх батьків, які померли ще до моменту відкриття спадщини (за їх борги вони будуть відповідати, якщо будуть виступати як спадкоємці останніх). Тобто спадкування за правом представлення надає можливість спадкоємцям п'ятої черги за законом переміститися у вищу чергу (першу, другу або третю чергу). Разом з тим, певна особливість спадкування за правом представлення полягає у тому, що деякі родичі спадкодавця не входять до складу жодної з черг спадкування за законом, проте повністю вони не усуваються від спадкування та

набувають право на спадкування за деяких умов [5, с. 262].

Відповідальність за борги правильно окреслюється лише щодо зобов'язань спадкодавця. Спадкоємець за правом представлення набуває право безпосередньо від спадкодавця, а не через «проміжну» особу. Тому борги того родича, якого вони «заміщують», не переходять до них. Вони відповідають на загальних підставах у межах вартості одержаного майна [7, с. 114-115; 13, с. 79-80].

Порівняльний аналіз норм ЦК України щодо черг спадкування за законом і положень про спадкування за правом представлення свідчить: законодавець не протиставляє «представлених» спадкоємців особам відповідних черг, а лише розширює можливості останніх бути закликаними раніше своєї черги саме через механізм представлення. При цьому онуки, правнуки та праправнуки, які набувають спадкові права за правом представлення, продовжують вважатися спадкоємцями за законом [8, с. 148].

Практична реалізація інституту ускладнюється термінологічною неоднозначністю та техніко-правовими прогалинами, що нерідко спричиняє змішування права представлення зі спадковою трансмісією і, як наслідок, помилки у визначенні кола спадкоємців та дотриманні процесуальних строків. Для чіткого розмежування доктрина пропонує три ключові критерії:

1) право представлення функціонує виключно в межах спадкування за законом; воно не застосовується до заповітних розпоряджень. Натомість спадкова трансмісія можлива і за законом, і за заповітом, що кореспондує системному розміщенню норм: приписи про представлення містяться в главі про спадкування за законом, тоді як ст. 1276 ЦК прямо допускає трансмісію в обох режимах спадкування;

2) за правом представлення частка померлого потенційного спадкоємця переходить чітко визначеним категоріям осіб (онукам, племінникам, дідові/бабі спадкодавця), тоді як у порядку спадкової трансмісії право на прийняття цієї частки

переходить до спадкоємців померлого як за законом, так і за заповітом;

3) право представлення застосовується тоді, коли особа, яка мала б успадковувати за законом, помирає до відкриття спадщини; натомість трансмісія виникає у випадках смерті вже закликаного до спадкування спадкоємця після відкриття спадщини, якщо він не встиг її прийняти [4; 7; 9].

Процесуально-доказові труднощі стають центральним бар'єром реалізації права. Необхідно документально підтвердити факт смерті того, кого «заміщують», а також законним чином установити спорідненість. У воєнний період отримання актових записів ускладнене, що веде до активного звернення до суду для встановлення юридичних фактів і відновлення строків.

Судова практика свідчить, що спори з «правом представлення» найчастіше постають тоді, коли потрібно довести базові юридичні факти: що спадкоємець відповідної черги помер до відкриття спадщини, а заявник дійсно є його нащадком і має належні документи для підтвердження спорідненості. Додатковою причиною конфліктів стає наявність заповіту, який не охоплює осіб, що могли б спадкувати за законом як представники померлого раніше спадкоємця. Часто спір провокує й позиція інших спадкоємців, які заперечують належність заявника до відповідної черги [14].

Класичний приклад, випадок смерті сина спадкодавця до відкриття спадщини та звернення онуків уже після смерті самого спадкодавця з вимогою визнати за ними частку, яка належала б їхньому батькові. За відсутності заповіту спадщина відкривається за законом, і онуки справді мають право на таку частку. Помилка нотаріуса, наприклад, неналежний розшук усіх спадкоємців або передчасне оформлення спадщини на інших осіб, стає підставою для судового перегляду.

Позови у таких справах зазвичай спрямовані на відновлення порушеного порядку спадкування: визнання права власності на спадкове майно в порядку

закону, зобов'язання нотаріуса включити особу до кола спадкоємців, а також визнання протиправними дій нотаріуса щодо оформлення спадщини без урахування права представлення.

Коли нотаріальний етап не забезпечує належну перевірку документів або спадкоємців, саме суд стає єдиним інструментом для реалізації права на спадщину. Водночас помилка нотаріуса сама по собі не гарантує позивачеві успіх: заявник має надати повний і переконливий пакет доказів, а суд скасовує чи змінює нотаріальні дії лише за наявності всіх підтверджень. Нотаріус виконує перевірочну функцію, але не відповідає за відсутні у сторін документи. Без уніфікованої форми заяви для випадків представлення і без детальної процедури перевірки спорідненості та складу спадкового майна нотаріуси змушені діяти нерівномірно. Це підвищує ризик пропуску належних спадкоємців і подальших судових позовів з вимогами визнати право, зобов'язати включити особу до кола спадкоємців або скасувати попередні дії. Доктрина пропонує вирішувати проблему шляхом чіткішого законодавчого доопрацювання і стандартизації перевірок, що зменшить кількість спорів і посилить охоронну функцію інституту [11-13].

Під час воєнного стану строки звернення до нотаріуса та подання заяви про прийняття спадщини могли перериватися або зупинятися. Це породило хвилю справ про відновлення строків і встановлення юридичних фактів, коли люди об'єктивно не могли своєчасно подати заяву або зібрати документи. Судова практика в таких умовах акцентує на реальності й непереборності перешкод, а не на суб'єктивних поясненнях.

Суди послідовно наголошують на чотирьох речах. По-перше, факт смерті спадкоємця попередньої черги має бути доведений саме тими способами, які передбачає закон. По-друге, спорідненість підтверджується офіційними актовими записами (свідоцтвом про народження, шлюб тощо). По-третє, інститут представлення застосовується

тільки у площині спадкування за законом; заповіт «вимикає» представлення щодо охопленої ним частини майна. По-четверте, пропуск строку на прийняття спадщини не відновлюється через недогляд: потрібні об'єктивні, непереборні причини.

Спори за ст. 1266 ЦК трапляються не надто часто, але є процесуально складними: кожен елемент (смерть до відкриття спадщини, належний зв'язок спорідненості, режим заповіту/закону, дотримання строків) має бути доведений документально. За наявності повної доказової бази суди коригують помилки нотаріальної практики та відновлюють поколінню частку тих, хто спадкує за правом представлення.

Загалом судова практика останніх п'яти років підтвердила гнучкість інституту спадкування за правом представлення, водночас окресливши його чіткі межі. Право представлення служить додатковою гарантією захисту інтересів нащадків у разі передчасної смерті близького родича. Суди України, зокрема Верховний Суд, у своїх рішеннях 2020-2025 рр. виробили низку важливих висновків: право представлення можливе лише за відсутності заповіту і за додержання умов закону; спадкоємці-«представники» повинні довести свою спорідненість і дотриматися процедурних строків; помилки нотаріусів при оформленні таких спадщин можуть бути виправлені судом, але за умови достатнього обґрунтування позовних вимог. Ці висновки мають практичне значення для нотаріусів, юристів і громадян, забезпечуючи єдність практики та справедливий розподіл спадкового майна відповідно до закону і останньої волі спадкодавців.

Висновки. Спадкування за правом представлення – це не умовна чи теоретична конструкція у спадковому праві, а реальна і практична можливість для конкретних спадкоємців за законом, визначених спадковим законодавством, бути залученими до спадкування своєчасно та отримати саме ту частку у спадщині, яка б належала іншій особі – спадкоємцю, що помер до відкриття спадщини і якого вони фактично заміщують.

Основні проблеми інституту спадкування за правом представлення полягають у тому, що його правове регулювання є надто вузьким і зводиться фактично до однієї статті ЦК, без деталізації процедурних аспектів, доказових стандартів та строків. Сам термін створює ілюзію реального представництва, хоча насправді йдеться про юридичну фікцію, спрямовану на збереження спадкових прав нащадків. Суперечливим залишається співвідношення цього інституту з іншими – насамперед із спадковою трансмісією та спадкуванням за заповітом, оскільки право представлення діє лише при спадкуванні за законом, але на практиці його іноді помилково намагаються поширювати й на заповідальні випадки. Проблемним є і питання кола спадкоємців, адже закон чітко обмежує його онуками, правнуками, племінниками та двоюрідними братами й сестрами, проте судова практика свідчить про спроби надати це право й їхнім нащадкам, що призводить до спорів. Важливими залишаються труднощі з доведенням факту смерті спадкоємця відповідної черги до відкриття спадщини та підтвердженням родинних зв'язків, особливо в умовах воєнного стану й втрати документів. Ситуацію ускладнюють також нотаріальні помилки або пропуски, коли спадкоємці за правом представлення не включаються до спадкової справи і змушені захищати свої права в суді. Усе це свідчить про потребу в уніфікації підходів і вдосконаленні законодавчого регулювання цього інституту.

Для вдосконалення законодавства та практики інституту спадкування за правом представлення пропонується:

Література:

1. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: станом на 2 жовтня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.10.2025).
2. Баранова Л. О., Товстик А. О. Порівняльна характеристика спадкування за заповітом та за законом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №4. С. 179-181.
3. Бичківський О.О. Окремі питання спадкування за заповітом за законодавством України та іноземних держав. *Вісник Запорізького національного університету*. № 1. 2011. С. 84-91
4. Гончарова А. Розмежування понять «спадкова трансмісія» та «спадкове представлення». *Підприємництво, господарство і право*. 2009. №11. С. 48-50.
5. Желіховська Ю.В. Поняття та юридична природа «спадкового представлення». *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». 2013. Т.26 (65).-№ 2-1. Ч.1. С. 261-265.

- доповнити ЦК окремим підрозділом, присвяченим спадкуванню за правом представлення, із чіткою регламентацією строків, процедур та співвідношення із заповітом;

- внести зміни до ст. 1270–1272 ЦК України, передбачивши окремий механізм поновлення строків для спадкоємців за правом представлення;

- розробити й затвердити Мін'юстом зразок заяви про прийняття спадщини за правом представлення з обов'язковими реквізитами (особа представлюваного, дата смерті, родинний зв'язок, правова підстава);

- включити до порядку вчинення нотаріальних дій інструкцію для роботи зі спадковими справами, де є спадкування за правом представлення, передбачивши обов'язкові електронні запити до державних реєстрів та органів;

- надати спадкоємцям право через портал «Дія» отримувати актові записи (народження, шлюб, смерть) своїх родичів після відкриття спадкової справи та прикріплювати їх до Єдиного реєстру спадкових справ;

- закріпити норму, що право представлення застосовується лише у частині спадщини, яка не охоплена заповітом, і надати нотаріусам офіційні інструкції для уникнення помилок у випадках часткових заповітів.

Ці пропозиції дозволять зробити механізм спадкування за правом представлення більш передбачуваним, зрозумілим, і доступним для громадян, а також знизять судові навантаження, забезпечивши чітку процедуру реалізації прав усіх потенційних спадкоємців.

6. Мальяр С. А., Грищенко Л. В. Племінники як суб'єкти спадкування: теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. №94. С. 26–33.
7. Печений О. П. До питання про спадкування за правом представлення. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1 (68). С. 108–117.
8. Сегенюк А. В. Особливості спадкування за законом. *Часопис цивілістики*. 2016. №20. С. 146–150.
9. Сегенюк А. В. Спадкування за правом представлення та спадкова трансмісія: порівняльний аналіз. *Римське право як підґрунтя сучасного права Європи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 27 травня 2016 р.); НУ «ЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса: Фенікс, 2016. С. 95–97.
10. Слома В. М. Спадкування за законом у цивільному праві України. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2010. №7. С. 68–72.
11. Федосєєв Д. Правова природа спадкування за правом представлення за законодавством України. *Університетські наукові записки*. 2022. № 5–6 (89–90). С. 16–26
12. Фомічова Н. В. Визначення поняття спадкування за правом представлення. *Римське право і сучасність: матер. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 18 травня, 2019 року). Одеса: Фенікс, 2019. С. 65–68.
13. Фомічова Н. В. Спадкування за правом представлення як особливий порядок закликання до спадщини спадкоємців за законом. *Юридичний вісник*. Одеса: Гельветика. 2019. №2. С. 77–82.
14. Спадкування за законом у практиці Верховного суду. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Spadk_za_zakonom.pdf (дата звернення: 02.10.2025).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). Civil Code of Ukraine (Law No. 435-IV, as of October 2, 2025) [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Baranova, L. O., & Tovstyk, A. O. (2021). Comparative characteristics of inheritance by will and by law. *Legal Scientific Electronic Journal*, 4, 179–181 [in Ukrainian].
3. Bychkivskyi, O. O. (2011). Certain issues of inheritance by will under the legislation of Ukraine and foreign states. *Bulletin of Zaporizhzhia National University*, 1, 84–91 [in Ukrainian].
4. Honcharova, A. (2009). Distinguishing the concepts of “inheritance transmission” and “inheritance representation.” *Entrepreneurship, Economy and Law*, 11, 48–50 [in Ukrainian].
5. Zhelikhovska, Y. V. (2013). Concept and legal nature of “inheritance representation.” *Scientific Notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Legal Sciences*, 26(65) (2-1), 261–265 [in Ukrainian].
6. Malyar, S. A., & Hryshchenko, L. V. (2021). Nephews as subjects of inheritance: Theoretical and practical aspects. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 94, 26–33 [in Ukrainian].
7. Pechenyi, O. P. (2012). On the issue of inheritance by representation. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 1(68), 108–117 [in Ukrainian].
8. Sehenyuk, A. V. (2016). Features of inheritance by law. *Civilistic Journal*, 20, 146–150 [in Ukrainian].
9. Sehenyuk, A. V. (2016). Inheritance by representation and inheritance transmission: Comparative analysis. In *Roman Law as a Foundation of Modern European Law: Materials of the International Scientific-Practical Conference* (Odessa, May 27, 2016) (pp. 95–97). Odessa: Phoenix [in Ukrainian].
10. Sloma, V. M. (2010). Inheritance by law in civil law of Ukraine. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University*, 7, 68–72 [in Ukrainian].
11. Fedoseyev, D. (2022). Legal nature of inheritance by representation under the legislation of Ukraine. *University Scientific Notes*, 5–6(89–90), 16–26 [in Ukrainian].
12. Fomichova, N. V. (2019). Definition of the concept of inheritance by representation. In *Roman Law and Modernity: Materials of the International Scientific-Practical Conference* (Odessa, May 18, 2019) (pp. 65–68). Odessa: Phoenix [in Ukrainian].
13. Fomichova, N. V. (2019). Inheritance by representation as a special procedure for calling heirs by law. *Legal Bulletin*, 2, 77–82 [in Ukrainian].
14. Supreme Court of Ukraine. (n.d.). Inheritance by law in the practice of the Supreme Court [in Ukrainian]. https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/Prezent_Spadk_za_zakonom.pdf

Стаття надійшла до друку 19 жовтня 2025 року